

ШЕВАҲОИ Абдуллоев Ромезҷон Холмӯминович,
НАҚД ДАР ТАЗКИРАИ н.и.ф., дотсент, сардори раёсати илм ва
“РИЁЗ- УШ- ШУАРО”-И инноватсияи МДТ «ДДХ ба номи акад. Б.
ВОЛАИ ДОҒИСТОНӢ Гафуров» (Тоҷикистон, Хуҷанд)
СПОСОБИ Абдуллаев Ромездҷон Холмуминович,
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ к.ф.н., доцент, заведующий управлением
КРИТИЧЕСКИХ МЫСЛ В науки и инноваций ГОУ «ХГУ имени
“РИЁЗ-УШ-ШУАРО” ВОЛА акад. Б.Гафурова» (Таджикистан, Худжанд)
ДАГИСТАНИ
WAYS OF CRITICISM IN *Abdulloev Romezjon Kholmuminovich,*
“RIYAZ-USH-SHUARO” BY VOLA *candidate of philological sciences, associate*
DOGISTANI *professor, head of the department of science*
and innovation, SEI “KSU named after acad. B.
Gafurov” (Tajikistan, Khujand),
E-mail:romizjon-84@mail

Вожаҳои калидӣ: Волаи Доғистонӣ, “Риёз-уш-шуаро”, мунаққид, нақди шеър, интиқоди суханварони гузашта ва муосир, интисоби тазкира

Мақола ба таҳлилу баррасии яке аз масъалаҳои муҳими нақду сухансанҷӣ- шеваҳои корбасти афкори интиқодӣ дар тазкираи «Риёз-уш-шуаро»-и Волаи Доғистонӣ бахшида шудааст. Қайд мешавад, ки муаллифи тазкираи «Риёз-уш-шуаро» ба масъалаҳои нақд беиштар тавачҷӯҳ доштааст ва ҳамин омил боис шудааст, ки яке аз рисолаҳои арзишманди нақди адабии шибҳи қораи Ҳинд – “Танбеҳ-ул-гофилин”-и Сироҷиддин Алихони Орзу ба таври комил дар тазкираи мазкур зикр шавад. Тазаккур меёбад, ки «Риёз-уш-шуаро»-и Волаи Доғистонӣ аз лиҳози баррасии ашъори суханварону шоирон, арзёбии арзишҳои ҳунарии онҳо, баҳогузори ба ашъори ҳамдигар ва дар маҷмӯъ, муносибату мубориза, ҳамкориву интиқодҳо афзалияти беиштар касб кардааст. Таҳлили масоили мазкур нишон медиҳад, ки Волаи Доғистонӣ ҳамчун тазкиранавис, суханвари тавоно дар фазои нақду баҳогузори ашъори суханварон саҳми назаррас гузоштааст. Хулоса мешавад, ки тазкираи «Риёз-уш-шуаро»-и Волаи Доғистонӣ ҳамчун сарчашмаи нақду сухансанҷӣ дар инкишофи афкори интиқодӣ дар шибҳи қораи Ҳинд хидмат намудааст.

Ключевые слова: Вола Дагистони, “Риёз-уш-шуаро”, критик, критика поэзии, критика предшественников и современников поэта, атрибуция, антология

Статья посвящена анализу и обсуждению одного из важных вопросов критики – способов использования критического мышления в тезкире «Риёз-уш-шуаро» Вола Дагистани. Отмечается, что в антологии «Рияз-уш-шуаро» Вола Дагистани большое внимание уделялось проблеме критики, именно поэтому один из ценнейших трактатов Причерноморья Индийского субконтинента, который носит название «Танбеҳ-ул-гофилин», было подробно представлено в нем. Стоит отметить, что филология «Риёз-уш-шуаро» Вола Дагистани приобрела более приоритетное значение в плане критики стихов поэтов, оценки их художественной ценности, оценки стихов друг друга, да и в целом отношений и полемики, сотрудничества и критики. Анализ этих вопросов показывает, что Вола Дагистани как выдающийся мастер антологического жанра, талантливый поэт внес неоценимый вклад в жанр критики и оценку стихов поэтов. Делается вывод о том, что тезкире Вола Дагистани «Риёз-уш-шуаро» послужило источником критики и риторики в развитии критической мысли в Индийском субконтиненте.

Key words: Vola Dogistoni, “Riyaz-ush-shuaro”, criticism, poetry, criticism of poets of the past and present, attribution

The article is devoted to the analysis and discussion of one of the important problems of the speech and rhetoric, including the usage of critical thinking in the poems of “Riyaz-ush-shuaro” by Vola Dogistoni. It is mentioned that the book “Riyaz-ush-Shuaro” by Vola Dogistoni was interested in the ways of criticism and this factor was the reason of the creation of valuable creation of Shihb Qorai Hind which is called “Tanbe-ul-gofilin”. It is stated that the book of “Riyaz-ush-shuaro” of Vola Dogistani received priority in terms of reviewing poems of orators and poets assessing their artistic values in the poems. Analysis of the issues shows that Volo Dogistoni as a prominent writer, a powerful orator made significant contribution in the sphere of writing and evaluating the poems of speakers. It is concluded that “Riyaz-

ush-shuaro” by Volo Dogistoni is a valuable source of writing speeches in the development of critical thinking in Shibh Qorai Hind.

Тазкираи «Риёз-уш-шуаро»-и Волаи Доғистонӣ (1124/1712) дар таҷассуми масоили нақду сухансанҷӣ ва равиши баҳогузориҳои ашъори шоирони шибҳи қораи Ҳинд ҷойгоҳи махсусро доро мебошад. Мутолиаи тазкираи мазкур нишон медиҳад, ки Волаи Доғистонӣ оид ба муносибатҳои суханварони ин доираи пурнуфуз оғаҳии комил дошта, аз китобу рисолаҳои алоҳидаи наққодӣ ва инчунин усулҳои равишманди онҳо доир ба шеърӯ сухан ва ашъори суханварони давр ба таври васеъ истифода намудааст. Ҳамин шеваи хос боиси ба як раванди муайян равона гардидани нақди Волаи Доғистонӣ гардидааст ва муаллиф коре, ки дар китоби мазкур ба анҷом расонидааст, рисолаи “Танбеҳ-ул-ғофилин”-и Сирочиддин Алихони Орзуро, ки аз чехраҳои маъруфи ин давра дар арсаи нақду сухансанҷӣ ба шумор меравад, бар хилофи тазкиранигорӣ дар тазкираи хеш овардааст. Рисолаи “Танбеҳ-ул-ғофилин” бар зидди Муҳаммадали Ҳазин таълиф гардида, Волаи Доғистонӣ сабаби овардани рисоларо дар тазкира чунин таъкид менамояд: “Подшоҳу умарову соири нос камоли муҳаббату мурут нисбат ба вай (Муҳаммадали Ҳазин–А.Р.) маръӣ медоранд, лекин аз ин ҷо, ки муруввати ҷибиллию инсофи зотии ҳазрати Шайх аст, умами аҳли ин диёр (Ҳинд.–А.Р.)-ро аз подшоҳу умаро ҳаҷвҳои рақик, ки лоиқӣ шаъни Шайх набуда, намуда. Ҳарчанд ўро аз ин адои зишт манъ кардам, ғоида набахшид ва то ҳол дар кор аст. Лобуд, поси намаки подшоҳу ҳаққи суҳбати умарову ошноёни бегуноҳ гиребонгир шуда, тарки ошноиву мулоқоти ин бузургвор намуда, ин дидаро нодида ангоштанд. Офарин бар хулқи кариму қарраи амими ин бузургон, ки бо камоли қудрат дар садаи интиқом барнаёмада, бештар аз пештар дар риояти аҳволаш худро маоф намедоранд ва ин маънӣ зиёда мучиби хичлати уқалои Эрон, ки дар ин диёр ба балои ғурбат гирифтанд, мешавад:

***Ҳар, ки по қач мегузорад, мо дили худ мекӯрем,
Шииаи номуси олам дар бағал дорем мо.***

Алқисса, баъзе аз ғаюрони ин мамлакат камари интиқом баста, теғи ҳичо бар вай кашида, дар назари арбоби хирад хафифаш намуданд. Аз ҷумла, Сирочиддин Алихони Орзу, ки аз шуарои ин шаҳр асту дар фазилату суханварӣ гӯй аз майдони ҳамгинон мерабояд, бисёр ашъори ғалат аз девони Шайх бароварда, рисолае мусаммо ба “Танбеҳ-ул-ғофилин” навишта ва абёти мазкурро як-як зикр кардаву таъризи намуда, чунончи қадре аз он рисола дар ин ҷо зикр карда мешавад, то арбоби фикрату зако ибрат аз он гиранд” [1, с.658].

Волаи Доғистонӣ аз овардани рисолаи Сирочиддин Алихони Орзу ба нақду сухансанҷӣ тавачҷӯҳ доштани худро собит кардааст ва дар баробари ин метавон таъкид кард, ки зикри рисолаи Орзу низ дар ин давра ба чандин омилво бастагӣ дорад. Яке аз омилҳои асосӣ ва муҳими масъалаи мазкур иртиботу муносибати муаллиф ба Муҳаммадали Ҳазин ва қабул накардани мавқеи ў дар муносибат ба суханварони сарзамини Ҳинд мебошад. Аз ин ҷиҳат, тазкираи «Риёз-уш-шуаро»-и Волаи Доғистонӣ аз лиҳози баррасии ашъори суханварону шоирон, арзёбии арзишҳои ҳунарии онҳо, баҳогузори ба ашъори ҳамдигар ва дар маҷмӯъ, муносибату мубориза, ҳамкориву интиқодҳо афзалияти бештар касб кардааст. Як хусусияти тазкира аз он иборат аст, ки доманаи нигоҳи муаллифро дар фарогирии масоили нақду сухансанҷӣ ва шеваҳои баҳогузори ба ашъори гузаштагон ва ҳамасрон аз нигоҳи замони хеле фарох, масалан аз замони Унсуриву Ҳоконӣ то замони зиндагии муаллиф таҷассум гардондааст.

Ҳамин фазои пурзиддияти адабиёт ва муборизаҳои мунтақидони замон нисбат ба яке аз чехраҳои ҳамасри Волаи Доғистонӣ Муҳаммадали Ҳазин ба тамоми самтҳои адабӣ, аз ҷумла шеърӯ шоириву тазкиранигорӣ бетаъсир намондааст ва ин масъаларо адабиётшиносии эронӣ Шафеии Кадканӣ дар китоби “Шоире дар ҳуҷуми мунтақидон: нақди адабӣ дар сабки ҳиндӣ перомунӣ шеъри Ҳазини Лоҳичӣ” мавриди таҳқиқ қарор додааст.

Забехуллоҳи Соҳибкор мусаҳҳеҳи девони Ҳазин дар баррасии муносибатҳои шоирону суханварони ҳамасри Ҳазини Лоҳичӣ тазкираи «Риёз-уш-шуаро»-и Волаи Доғистониро ба сифати як маъҳази муҳими адабии нимаи аввали асри XVIII қарбаст намудааст. Ин равиш як андоза ба аҳамияту арзиши тазкираи Волаи Доғистонӣ дар нақду баҳогузориҳои ашъори шоирон ишорат мекунад.

Яке аз фаслҳои калонтарини боби чоруми китоби “Нақди хаёл: баррасии дидгоҳҳои нақди адабӣ дар сабки ҳиндӣ” -и Маҳмуди Футӯҳӣ «Риёз-уш-шуаро» унвонгузори шудааст. Муаллиф

ҷойгоҳи тазкираи «Риёз-уш-шуаро» -и Волаи Доғистониро дар самти таҷассуми масоили нақду суҳансанҷӣ ва баррасии шеваҳои равишманд нишон додааст. Фикру мулоҳизаҳои Волаи Доғистонӣ дар нуҳ бахш оид ба нақд-уш-шеър ва дигар масъалаҳои марбут ба он тасниф шудааст. Бахши “Намунаҳои аз мулоҳизоти нақдии вай”-ро метавон аввалин кӯшиши арзёбии шеваҳои нақду суҳансанҷии тазкираи мазкур дар адаби форсӣ унвон кард.

Ба ҳар ҳол ба назар мерасад, ки тазкираи «Риёз-уш-шуаро»-и Волаи Доғистонӣ аз лиҳози баҳогузорӣ, нақд ва муаррифии чехраҳои барҷастаи он, муборизаҳои солим ва ғайрисолими намояндагони адабӣ, ба хушунат табдил ёфтани нақд ва ғайра яке аз маъхазҳои муҳими ин давра ба ҳисоб меравад. Бозгӯии муборизаҳои суҳанварон дар асрҳои гуногун, ба вучуд омадани ҳаҷвҳои интиқодӣ, таъсирпазирии жанрҳои адабӣ аз ҳамин гуна зиддиятҳо, овардани намунаҳо ва ғ. ҷойгоҳи тазкираро дар нақду суҳансанҷӣ мумтоз гардондааст. Ҳарчанд тазкираи «Риёз-уш-шуаро»-и Волаи Доғистонӣ дар мадди назари муҳаққиқону мусахҳхони осори адабии Шибҳи қораи ҳинд қарор гирифтааст, аммо баррасии чунин хусусиятҳо то имрӯз сурат нагирифтаанд.

Дар раванди баррасии тазкираи «Риёз-уш-шуаро»-и Волаи Доғистонӣ доир ба нақду суҳансанҷӣ як усули равишманде, ки ҳамчун хати сурх аз оғоз то анҷоми тазкира идома пайдо кардааст, зикри муносибатҳои пурихтилофи чехраҳои маъруфи қарнҳои гуногун, аз ҷумла муноқишаи Ҳоқониву Абуъалои Ганҷавӣ, Адиб Собирӯ Рашидаддини Ватвот, муносибати Муҷири Байлақониву Ҳоқонӣ ва ҳикояи қатли Муҷир, Ғазоири Розӣ ва Унсӯрӣ, Дарवेशи Деҳақиву Ҷомӣ, Сирочиддин Алихони Орзуву Муҳаммадали Ҳазин, Мавоно Мазҳари Кашмирӣ бо падараш ва ғ. ба шумор меравад. Масалан, дар бораи Абуъалои Ганҷавӣ ва Ҳоқонии Шарвонӣ чунин навиштааст: “Устод Фалакию Иззуддини Шервонӣ ва Ҳақим Ҳоқонӣ аз тарбиятёфтагони ваянд (манзур Абуъалои Ганҷавӣ–Р.А.). Чун Ҳоқонӣ ба вай расида, ҳанӯз сабзаи боғи узораи нодамидаву самароти ниҳоли камолаш норасида буд, ба назари шафқату муҳаббат дар вай дида, ба ташрифи тарбияту шарафи домодии худ мумтоз гардонид, дар маҷлиси подшоҳ вайро бар ақрон тарҷеҳ ниҳод. Лекин дар охир ба сабаби тафаттуни мунофиқон муҳаббат ба адоват мунҷар шуда, муҳочоти рақиқа ғӣ мобайни эшон воқеъ гардид, чунончи ин абёт намунае аз онҳост:

*...Кӯдаки мактаби ман хоҷа шудааст,
Гурбаи матбахи ман шери ман аст.
Бо ҳама тантанае Ҳоқонӣ,
Гарчи бар ари равад, зери ман аст” [1,с.67].*

Ҳамин тариқ, байни Абуъалои Ганҷавиву Ҳоқонӣ ва Муҷири Байлақониву Ҳоқонӣ баҳс дар доираи нақд берун шуда, ба хушунати шахсии байни устоду шогирд табдил ёфтааст ва муборизаҳои Байлақониву Ҳоқонӣ баъдан ба ҳалокати Байлақонӣ мунҷар шудааст. Дар ин маврид Волаи Доғистонӣ бо овардани намунаи ҳаҷвияҳои шоирони мазкур чунин маълумот додааст:

*“Ҳаҷв мегӯӣ, эӣ Муҷирак, ҳон!
То аз ин мар туро ба ҷон чӣ расад?
К..и олам ба к..и Ҳоқонӣ,
То ба ту, хоми қалтабон, чӣ расад?”*

Ин қасида ба Ҳақим Ҳоқонӣ расид. Дар маъзарати ин қасидае дар мадҳи аҳли Сифоҳон ва гила аз таври эшон, ки чурми дигареро интиқом аз дигаре мегиранд, гуфта, (Ҳоқонии Шарвонӣ – Р.А.) ба Исфаҳон фиристод.

Хулоса, мардуми Исфаҳон ба он қадар иктифо накарда, Муҷирро, ки аз қибали Атобаки Элдигиз... буд, куштанд” [4,с.35].

Волаи Доғистонӣ хушунати байни суҳанваронро ба истилоҳи “ба кулфат мунҷар шуда” ёд кардааст ва пас аз қайди воқеоти тарҷумаиҳолии суҳанварон ва оқибатҳои ногувори зиддияти онҳо, масалан зикри ду ҳодисаи ногувор аз паи хушунатҳо ба монанди ғарқ шудани Адиб Собирӯ кушта шудани Муҷири Байлақонӣ аз ҷониби мардуми Исфаҳон аз ногувории мулоқоти Дарवेशи Деҳақиву Абдурраҳмони Ҷомӣ суҳан ба миён оварда, ба авҷ гирифтани чунин зиддиятҳо байни Деҳақиву Ҷомӣ ишорат намудааст: “Мавлавӣ Ҷомӣ дар ҳангоме, ки равонаи Ҳичоз шуда, дар маскани вай (яъне, Дарवेशи Деҳақӣ–Р.А.) бо ӯ мулоқот кардааст ва ӯ Мавлавӣ Ҷомиро вақе наниҳода, балки суҳбат ба кулфат мунҷар шуда, аз дидани яқдигар ҳаззе барнадоштаанд, лекин Мавлавӣ изъон ба шоирии ӯ доштааст ва ӯ бар хилофи он. Вайроост:

*Эй боди сабо, бизӯ ба Чомӣ,
К-эй дузди суханварони номӣ,
Бурдӣ ашъори куҳнаву нав
Аз Саъдию Анварию Хусрав.
Акнун, ки сари Ҳичоз дорӣ,
Оҳанги “Ҳичоз” соз дорӣ,
Девони Заҳири Форёбӣ
Дар Макка бидузд, агар биёбӣ [2,с. 35].*

Яъне, бештар ба чанбаҳои интиқодиву чадалии осори суханварони гузашта назар афкандани Волаи Доғистониро аз таъсири бемайлоии рушди афкори шадидаи интиқодии аср ба ҳисоб овардан мумкин аст. Дар ин маврид бо вучуди ҳамин гуна мавқеи номақбули Ҳазини Лоҳичӣ интиқом начустан, яъне аз пай озору шиканча ва ҳатто нобудӣ нарафтани суханварони Ҳинд як навъ далели ба Ҳазини Лоҳичӣ эҳтирому эътиқод қоил будани онҳо ба шумор меравад. Аз ин ҷиҳат, ба аҳли сухану маърифати сарзамини Ҳинд офарин хондани Волаи Доғистонӣ маншаъ аз ҳамин гуна бардошту огоҳии ӯ гирифтааст.

Яке аз афзалиятҳои дигари тазкираи Волаи Доғистонӣ дар он зоҳир мегардад, ки ӯ афкори интиқодии суханварони гузаштара мунсифона баҳогузори кардааст. Масалан, Муҷири Байлақониро наҳ зада, ҷиҳати аз шогирдии Хоқонӣ даст кашиданаш менависад: “Дар баъзе қасидаҳои таънаҳо ба Ҳаким Хоқонӣ карда ва ғофил аз ин, ки ҳеч таърифе аз барои вай беҳ аз ин набуд, ки мардум ӯро шогирди Хоқонӣ гӯянд, чи ба эътиқоди роқими ҳуруф, шогирди вай будан беҳтар аз устои дигарон будан аст” [4,с.32].

Ҳамин тариқ, тавре ба мушоҳида расид, боло гирифтани ҳисси хушунати байниҳамдигарии суханварон то ҷое ба фикри солим, баҳогузории мунсифона, эътирофи мақому манзалати ҳамдигарӣ, эҳтироми мактаби устодиву шогирдӣ ва дар маҷмӯъ нигоҳ доштани меъёрҳои нақду сухансанҷӣ таъсири амиқ расонидааст. Аз ин ҷиҳат, Волаи Доғистонӣ дуруст таъкид мекунад, ки Хоқонии Шарвонӣ бо он мақому манзалате, ки дар адабиёт дорад, бо равақи чунин раванди носолими нақд аз ҷониби баъзе суханварон, ки номи онҳо шояд бо сабаби шогирдии Хоқонӣ боиси обрӯву эътибори зиёдшавон дар адабиёт мегардид, баракс мавриди таънаву иҳонат қарор гирифтааст.

Илова бар ин, Волаи Доғистонӣ сабабҳои нобуд шудани мероси адабии баъзе суханваронро низ дар ин маврид зикр кардааст. Аз ҷумла, доир ба Ҷазоирӣ Розӣ менависад: “Гӯйи шуҳрати фазилят аз майдони шуарои пойтахт даррабуда ва аз султон ҳам силоту инъомоти гарон пай дар пай гирифта. Ҳаким Унсуриро рашк бар вай омаду ба тазеъ ва истехлокаш камар баст. Қасидаи машҳури ӯро, ки дар мадҳи султон ба назм оварда буд, ҷавоб гуфта, дар он қасида эътирозоти бемаза бар вай намуд. Охир, ки дар вай очиз шуд, девонашро гирифта, дар ҳузураш дар об шуст” [3,с.226].

Аз маълумоти зикрнамудаи Волаи Доғистонӣ бар меояд, ки рашк ҳасад ҳам яке аз омилҳои афзоиш ёфтани муҳолифату хушунатҳо гардидааст. Дида натавонистани ҳунару истеъдод, дастоварду муваффақиятҳои ҳамдигарӣ низ тавре мушоҳида шуд, ба оқибатҳои нохушоҷанд оварда расонидааст. Яъне, Вола бо зикри иттилооти арзишманд ва ҳамгун доир ба суханварони гузаштаву муосир таърихчаи умумии муносибатҳои аҳли суханро дар адабиёт манзур сохтааст, ки дар раванди омӯзиши омилҳои ҳамин гуна ҷараёни муҳими суханшиносӣ аҳамияти хос дорад.

Ба назар мерасад, ки баъзан андешаҳои Вола хилофи яқдигар ҳам ба вучуд омадаанд. Масалан, агар “зеҳни наққод”-и Муҷири Байлақониро тавсиф карда бошад, бар хилофи он, хислати ноқидонаро лоиқи шаъни Ҳазин намедонад.

Ҳисси мазҳабӣ низ яке аз сабабҳои авҷ гирифтани хушунату муҳолифатҳои суханварон, аз ҷумла Мазҳарии Кашмирӣ ва падараш гардидааст, ки дар ин маврид мехонем: “Аз шуарои муқаррари машҳури баландфитрат буда (Манзур Мазҳарии Кашмирӣ-Р.А.). Бо Мавлоно Муҳташаму Мавлоно Ваҳшӣ муосир буда, ба Ироқ рафта, бо эшон суҳбат дошта, боз ба Ҳиндустон муроҷиат кард. Чун вай шиимазҳабу падараш аз аҳли суннат буда, нафрину дашноми бисёр ба яқдигар гуфтаанд, балки Мазҳариро дар ҳақиқат падар ашъори бисёр аст, эроди он лоиқ набуд” [4,с.192].

Ҳамин тариқ, ба назар мерасад, ки Волаи Доғистонӣ аз мероси адабии суханварони гузашта ба сифати як сарчашмаи муҳими шеърӯ сухан ва муборизаву муҳолифатҳои интиқодӣ баҳра

бардошта, фикру мулоҳизаҳои хешро ҳамчун тазкиранигор ва суҳанвари огоҳ баён сохтааст. Аз нигоҳи Волаи Доғистонӣ осори суҳанварони пешин на чун маъҳази ҳаҷву мубоҳисаҳои чадалӣ, балки ҳамчун манбаи баҳогузориҳои мунсифонаи эшон нисбати ҳунар ва истеъдоди якдигар низ қарор гирифтааст ва дар ин маврид байти зерини Маҷди Ҳамгар дар бораи мавқеи Саъдиву Имомии Ҳиравӣ дар ҷодаи шеърӯ шоирӣ далели ҳамин гуфтаҳост:

*Мо гарчи ба нутқ тўтши хушнафасем,
Бар шаккари гуфтаҳои Саъдӣ мағасем.
Дар шеваи шоирӣ, ба иҷмои умал,
Ҳаргиз ману Саъдӣ ба Имомӣ нарасем [1, с.109].*

Дигар бахши афкори баённамудаи Волаи Доғистонӣ ба масъалаи интиҳоби ашъор ва таҳриру бознигарии мероси шоирон аз ҷониби шоирони дигар аст, ки дар нақду суҳансанҷӣ ва хусусан шеърӯ шоирӣ ҷойгоҳи ҳоса дорад. Дар тазкираи Волаи Доғистонӣ як маврид доир ба Ҳаким Рукниддин Масеҳи Кошӣ, ки устои Соиби Табрэзӣ маҳсуб мешавад, масъалаи интиҳоби ашъор баррасӣ гардида, аҳамияту арзиши ин суннати адабӣ чунин арзёбӣ шудааст: “Мирзо Соиби марҳум шогирди ўст. Қариб ҳафтсад байт аз девони ў интиҳоб карда, ки ҳар байт бо ҳазор байти хуб баробарӣ мекунад ва боқии ашъори девонаш ба кор намеояд. Алҳақ, Мирзо Соиби марҳум аз интиҳоби он ашъор адои ҳаққи устодии ў кардааст, чунончи биайниҳи ин корро Мавлавӣ Ҷомӣ ба девони устоди худ АмирШоҳӣ кард, ки як ҳазор байти онро интиҳоб карда, нигоҳ дошту боқиро шуст ва он ҳазор байт гўё ҳазор девон шеър аст” [4, с.157]. Бознигарӣ ва гулчини ашъор як суннати адабӣ буда, дар тўли адабиёт бо намунаҳои барҷаста идома пайдо кардаанд. Сафинаву ҷунг дар батни хеш мунтахаби ашъори суҳанваронро маҳфуз доштаанд ва аз ҷониби шоирони Ҳирфаиё чун Соибу Ҷомӣ интиҳоб шудани ашъори шоирони мазкур барои ба ҷилва омадани ашъори тозаву ноб ва як навъ дорои рангу тавровати ҳоса мусоидат карда, гўяндагонии онҳоро маъруфу маъмул гардонидаст. Хусусан, дар сарзамини Ҳинд густариш пайдо кардани ин шева ба суҳанвароне алоқамандӣ доштааст, ки дар вусъатёбии шеърӯ адабиёт ҷойгоҳи ҳосаеро ба даст овардаанд.

Волаи Доғистонӣ ба масъалаи таҷассуми маъниҳои ашъори шоирон низ дар вусъати ашъори ҳамдигар таваҷҷўҳ зоҳир кардааст. Яъне, ин усул чунон аст, ки як суҳанвар як маънии тозаеро меофарад ва баъдан маълум мегардад, ки чунин маъниро шоири дигар қаблан гуфтааст. Волаи Доғистонӣ бо зикри ин шева баъзе мулоҳизаҳои мунаққидону муҳаққиқони дигарро нисбат ба ашъори шоирон оварда, домани баҳсҳои хешро пурвусъат гардонидаст. Масалан, як андешаи Гулшаналии Ансории Ҷунпурӣ доир ба як байти зерини Ҷалолии Ҳиндиро чунин зикр сохтааст: “Ваъдаи васли ту, эй моҳ, ба ид афтодаст, Ваҳ, ки ин ваъда чи бисёр баъид афтодаст.

Азизулқадр Шайх Гулшаналии Ансории Ҷунпурӣ зикр карда, ки дар девони Шайх Камоли Хуҷандӣ ба тағйири баҳр мазмуни ин байт ба назар расида ва он ин аст:

*Гуфтаӣ, пурсам аз ту иди дигар,
Оҳ, к-ин ваъда ҳам баъид афтод” [1, с.533].*

Афзалияти маълумоти Волаи Доғистонӣ дар он зоҳир мегардад, ки бо истифодаи усулҳои равишманд, ў мисли Гулшаналии Ансории Ҷунпурӣ симоҳои навтарини нақди адабии марҳилаҳои гуногунро зикр намудааст. Ба назар мерасад, ки бо пайравӣ аз ин гуна равишҳо аз раванди афкори интиқодии адабиётшиносони барҷаста ба таври самаранок корбаст намуда, худ низ дар ин масир ба мероси суҳанварони адабӣ баҳогузориҳои амиқ анҷом додааст. Аз ҷумла, мазмуни рубоии зерини Қозӣ Абдуллоҳи Розиро баргирифта аз як байти Асадуллоҳи Ғолиб доништа, навиштааст:

*“Эй саъбтар аз ҳар ғами ҷонкоҳ фироқ,
Сарфитнаи ҳар балои ҷонкоҳ фироқ.
Гўянд зи марг дар қаҳон нест батар,
Ва-л-Лоҳ, фироқ, сумма ва-л-Лоҳ, фироқ!
Ин рубоӣ мазмуни ин байти Асадуллоҳ ал-Ғолиб аст, алайҳиссалом:
Яқулун инна-л-мавта саъбун ва иннамо
Муфорақату-л-аҳбоби ва-л-Лоҳи асъабу” [3, с.515].*

Волаи Доғистонӣ ба тариқи хоб адо шудани баъзе қисматҳои шеърро низ ҳамчун як василаи баҳогузориҳои шеъри суҳанварон истифода карда, дар ин маврид ба матни шеър эрод дошта бошад ҳам, аммо эродҳои хешро бо сабабҳои эътиқодоти диниву мазҳабияш вазъ нанамудааст:

“Шабе ҳазрати Асадуллоҳ ал-Ғолиб Амиралмуъминин Ҳайдар Алӣ ибни Абитолиб, алайҳиссаломро дар хоб дид, ки фармуд:

– Эй Муҳташам, аз барои фарзанди худ марсияе гуфтӣ, чаро барои қурратулғайни ман нагуфтӣ?”.

Субҳ бедор шуд ва дар андешаи ин хоб буд, ки шаби дигар боз хоб дид, ки марсияе ба чихати фарзандам – Ҳусайн бигӯ. Арз кард:

– Фидоят шавам, чӣ бигӯям?

Ҳазрат фармуданд, ки бигӯ:

Боз ин чӣ шӯриш аст, ки дар халқи олам аст?

Бедор шуд. Мисроъ дар хотираш буд. Ҳамон соат ба юмни таваҷҷуҳи назари макрамати шоҳи авлиё шурӯъ дар гуфтани марсия кард, то расид ба ин мисраъ, ки

Ҳаст аз малол гарчи барӣ зоти Зулҷалол,

мисраи дигар ба хотир намерасид. Чанд рӯз бар ин гузашт. Шабе ҳазрати соҳибуззамон, салавоту-л-Лоҳи алайҳиро дар хоб дид, ки фармуданд:

Ў дар дил асту ҳеч диле нест бемалол.

Ғараз ин, ки шубҳае дар ин нест, ки марсияи он марҳум қабули ҷаноби Расули мухтор ва аиммаи атҳор, салавоту-л-Лоҳи алайҳим аҷмаъин, шуда, лиҳозо, ин қабулийятро ба ҳам расонида ва илло беҳтар аз он ашъор метавон гуфт, лекин он қабулийят кучост?”[4,с.103].

Ҳамин тариқ, санадҳои овардашуда нишон медиҳанд, ки Волаи Доғистонӣ дар баробари идомаи суннати тазкиранависӣ беҳтарин шеваҳои нақду сухансанҷиро идома дода, барои ривочи нақди адабӣ, муаррифии рисолаҳои алоҳида ва инчунин намояндагони барҷастаи онҳо кӯшиш ба харҷ додааст. Мутолеаи тазкира бори дигар собит намуд, ки ӯ ба ашъори ҳамасрон ва мақому мартабаи онҳо нигоҳи хос дошта, баъзе нуктаву назарҳои хешро низ нисбат ба хунару истеъдод ва норасоиву камбудихояшон баён доштааст. Масалан, дар бораи Муҳаммадхусайнбеги Маҳфуз ва байти зерини ӯ менигорад: “Дар ҷавоби ин ғазали Хоҷа, ки

Дар вафои шиқи ту машҳури хубонам чу шамъ

ғазале гуфтааст, ки ин байт аз он ҷост:

Чу зарфи мино ба базми ёрон шудам пур аз гули чароғ,

Шаби васлаш ба қӯи базмаш гудозонам чу шамъ.

Лафзи “чу” исқот шуда, ба сабаби ин ки аз изофот медонад ва бо Хоҷа баҳс мекунад, ки дар шеър лафзи бекор овардан ёд аз бевуқуфиҳо медиҳад” [4,с.275]. Бо як мисол тазкираи мазкур аз тазмину истиқболияҳои шоирони ҳамасри суханвар ва идомаи чунин як анъанаи суннати адабиёт огоҳӣ пайдо менамоем. Чун мувофиқи иттилои соҳиби тазкира Муҳаммадхусайнбеги Маҳфуз ба мусиқӣ ҳам шавқу рағбати хоса доштааст, мутаассифона оҳангнокӣ ва мусиқоии тазминоти ӯ бо ғазали Ҳофиз мутафовит аст ва ҳатто аз лиҳози вазн ҳам ин чунин фарқиятҳо дида мешаванд, ки баррасии ин масъала ҷои баҳси дигар аст. Бояд таъкид кард, ки эродҳои Волаи Доғистонӣ нисбат ба ашъори шоирон маҳдуд ба ашъори ҳамасронаш рӯи кор наомадаанд, баракс муаллиф доманаи ин манзараро васеъ гирифта, фикру мулоҳизаҳои танқидии худро нисбат ба суханварони гузашта низ баён намудааст, ки як намунаи эроди вай ин ҷо дар мисоли як байти Мирзо Низом Дастғайби Шерозӣ оварда хоҳад шуд:

“Барои роҳати худ доғ мениҳам бар тан,

Ки ҳар қучо наниҳам доғ, бештар сӯзад.

Ба эътиқоди роқими ҳуруф, агар мисраи аввалро чунин бихонанд, беҳтар аст:

Барои роҳати худ доғи ӯ ниҳам бар тан” [4,с.344].

Волаи Доғистонӣ бо пешниҳоди варианти дуюми байти болой як андоза таҳрироте, ки ба матни шеър ворид кардааст, воқеан ҳам маънии байтро ҳам нисбат ба гунаи аввалаш беҳтару хунармандона ифода карда тавонистааст. Аммо таҳрироте, ки ба мисраи зерини байти Мавлоно Мақсуд Хурдаи Кошӣ анҷом додааст, ҳусни сухани муаллиф ҳалал ёфтааст:

Аз он лаб як сухан, як ҳарфу як дашном мехоҳам,

Такаллуф бартараф, имрӯз аз он лаб ком мехоҳам.

Ба эътиқоди роқими ҳуруф, агар мисраи аввалро чунин бихонанд, беҳтар аст:

Аз он лаб ё сухан, ё ханда, ё дашном мехоҳам [4,с.199].

Яъне, дар байти боло ба ҷои калимаи “як” “ё”-ро гузоштааст, ки такрор шудани он ягон баргарӣ пайдо накарда, баракс ҳусни сухани гӯяндаро костааст.

Волаи Доғистонӣ ҳолати сарфаҳм нарафтани баъзе шоирон ба маънии байтҳои сурудашон ва инчунин дар ин замина ба маънигузор ва шорех ниёзманд шудани онҳо ишора мекунад. Масалан, дар мавриди Нофеи Қумӣ менависад:

*Як сари ришта вуҷуду сари дигар адам аст,
Нест фарқе ба миён, ин чӣ ҳудусу қидам аст?*

Ба хидмати Мавлоно Абдурраззоқи мағфур омада, илтимос мекунад, ки байте гуфтааму маънии онро намефаҳмам. Мавлоно байти мазбурро шарҳ навишт [4,с.435].

Дар маҷмӯъ, метавон таъкид кард, ки Волаи Доғистонӣ аз қонунмандҳои адабиёт, нақду тасҳеҳ, шарҳу тафсир дар Шибҳи Қораи Ҳинд баҳраҳои фаровон ҷуста, бо ин роҳ ҳамин махсусиятҳои адабиёро дар осори хеш таҷассум намудааст. Нуктаву назарҳои танқидии муаллиф нисбат ба меросу осори ҳамасронаш дар китоби донишманди эронӣ Маҳмуди Футӯҳӣ “Нақди адабӣ дар сабки ҳиндӣ” оварда шудааст, аз ин ҷиҳат бо зикри чанд намуна дар ин навъи осор иктифо менамоем. Масалан, дар бораи Мирзо Муҳаммади Фозил чунин менависад: “Аксар абёти ӯ сода ва бемазза воқеъ шудааст” [3,с.414]. Ба назари ӯ Мирзо Ҷонҷонони Мазҳар дар “шеър бемоя аст” [4,с.267], Мирзо Маҷидӣ “ба дақиқи маротиби суҳанварӣ ошно нест” [4,с.277], Саййидмуҳаммади Гесудароз “Дар тариқи гуфтугӯ чандон риояти баҳру қофия намефармуда” (қ.4.80), ки воқеан ҳам дар баробари муваффақияту дастовардҳои эҷодӣ дар ин сарзамини шеърӣ адаб чунин омилҳо боиси нигаронии мутахассисону донишмандони ҷирфаи ҳавзаи мазкур гардидааст.

Дар маҷмӯъ, санадҳои овардашуда нишон медиҳанд, ки тазкираи «Риёз-уш-шуаро»-и Волаи Доғистонӣ ба сифати як сарчашмаи муҳими нақду суҳансанҷӣ аҳамияти зиёд дошта, маълумоти фаровонро доир ба таърихи дурӯдарози зиддиятҳои муноқишаҳои намояндагони адабиёт фаро гирифтааст. Муаллиф бо таъсирпазирӣ аз афкори интиқодии замони хеш, ки ба шиддат байни суҳанварон ба вуқӯъ мепайваст, ин тазкиро таълиф намудааст. Тавре ба мушоҳида расид тазкираи Волаи Доғистонӣ аз чанд ҷиҳат аҳамият дорад. Масалан, аз ҷиҳати зикр кардани муҳолифатҳои зиддиятҳои эҷодии суҳанварон, ки сабаби ба миён омадани афкори интиқодӣ гардидааст ва ҳамчунин доир ба ин ё он шеъри шоирон овардани афкори интиқодии суҳанварону донишмандон, ки намунаҳои онҳо қаблан баён шудаанд. Дузидану аз худ кардани ашъори шоирони фавтида, ба монанди Қулиҳонбеки Мучрим, ки Тақии Авҳадӣ ашъори ӯро аз онҳо худ кардааст [4,с.128] ҷанбаи дигари тазкираи Волаи Доғистониро дар ин арса ба намоиш мегузорад. Мутолиаи тазкира нишон медиҳад, ки Волаи Доғистонӣ мунаққиди пухтакор ва назарияпардозии ҳуби замон дар Шибҳи Қораи Ҳинд ба шумор меравад. Дар вақти таълифи тазкира ба тариқи назм ироа кардани эроди суҳанвар низ ба мушоҳида расид, ки аз сабаби ҷо доштани нуқс ва як андоза ҳунармандона анҷом наёфтани афкори интиқодии ӯ зарурати зикри он пеш наомад. Дар маҷмӯъ, метавон таъкид кард, ки маълумоти тазкираи Волаи Доғистонӣ аз лиҳози зикри таъриҳчи муносибатҳои ихтилофангези суҳанварон, баҳогузори мунсифона ва ғайримунсифонаи онҳо ба ашъори ҳамдигар хеле ҷолиб буда, аҳамияту арзиши ин сарчашмаро аз лиҳои нақду баррасӣ боз ҳам барҷаста ба ҷилва овардаанд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Доғистонӣ, Вола. Риёз-уш-шуаро. Иборат аз ҷаҳор ҷилд. Ҷилди якум. Муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқи Муҳсин Ночии Насрободӣ. Баргардонандаи матн ба хатти кириллии тоҷикӣ, муаллифи пешгуфтор ва шарҳи луғоту тавзеҳот доктори илмҳои филологӣ Мисбоҳиддини Нарзиқул. – Душанбе: Офсет, 2018. – 728 с.
2. Доғистонӣ, Вола. Риёз-уш-шуаро. Иборат аз ҷаҳор ҷилд. Ҷилди дуюм. Муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқи Муҳсин Ночии Насрободӣ. Баргардонандаи матн ба хатти кириллии тоҷикӣ доктори илмҳои филологӣ, профессор Мисбоҳиддини Нарзиқул ва Бобоева Озода Имомқуловна. – Душанбе, 2018. – 776 с.
3. Доғистонӣ, Вола. Риёз-уш-шуаро. Иборат аз ҷаҳор ҷилд. Ҷилди сеюм. Муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқи Муҳсин Ночии Насрободӣ. Баргардонандаи матн ба хатти кириллии тоҷикӣ, муаллифи пешгуфтор ва шарҳи луғоту тавзеҳот доктори илмҳои филологӣ Мисбоҳиддини Нарзиқул ва Бобоева Озода Имомқуловна. – Душанбе: ЭР-граф, 2018. – 752 с.
4. Доғистонӣ, Вола. Риёз-уш-шуаро. Иборат аз ҷаҳор ҷилд. Ҷилди чаҳорум. Муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқи Муҳсин Ночии Насрободӣ. Баргардонандаи матн ба хатти кириллии тоҷикӣ, муаллифи пешгуфтор ва шарҳи луғоту тавзеҳот: доктори илмҳои филология, профессор

Мисбоҳиддини Нарзикул ва Бобоева Озода Имомқуловна. – Душанбе: Паёми ошно, 2019. – 752 с.

5. Лоҳиҷӣ, Ҳазин. Девон. Бо тасҳеҳи Забеуллоҳи Соҳибкор. – Техрон. Нашри Соя, 1378. – 832 с.
6. Футӯҳӣ, Маҳмуд. Нақди адабӣ дар сабки ҳиндӣ. Чопи аввал. – Техрон: Суҳан, 1385. – 440 с.

REFERENCES:

1. Dogistoni Vola. Riyaz-ush-shuaro. Consists of 4 volumes. Volume 1. Preface, edited and researched by Mohsin Noji Nasrobodi. The translator of the text into Tajik Cyrillic script, the author of foreword and commentary on the vocabulary and notes. Doctor of Philological Science Mishobiddin Narzikul- Dushanbe: Offset, 2018-728 p.
2. Dagestani Vola. Riyaz-ush-shuaro. Consists of four volumes. The second volume. Introduction, revision and research of Mohsin Noji Nasrobodi. The translator of the text into Tajik Cyrillic script the doctor of philological science, professor Mishobiddin Narziqul and Babeva Ozoda Imomkulovna.- Dushanbe, 2018-776 p.
3. Dagestani Vola. Rutaz-ush-shuaro. Consists of four volumes. The third volume. Introduction, revision and research of Muhsin Noji Nasrobodi. The translator of the text into Tajik Cyrillic script, the author of the foreword and glossary and commentary, Doctor of Philological Science- Misbohiddin Narziqul and babeva Ozoda Imamqulovna- Dushanbe: ER-graf , 2018-752 p.
4. Dagestani Vola. Riyaz-ush-shuaro. Consists of four volumes. The fourth volume. Introduction, revision and research by Muhsin Noji Nasrobodi. The translator of the into the Tajik Cyrillic script, the author of the foreword and glossary and explanations: Doctor of philological Science, Professor Misbohiddin Narziqul and Babeva Ozoda Imamqulovna- Dushanbe: Payomi oshno, 2019-752 p.
5. Lohiji, Hazin. Devon. Edited by Zbeulloh Sohikbor-Tehron. soya, 1378.-832 p.
6. Futuhi Mahmud. Literary criticism in the Indian style. First edition. – Tehron: Suhan, 1385.-440p.